

LOGICISM ȘI ANALIZĂ LOGICĂ ÎN FILOSOFIA TIMPURIE A LUI RUSSELL

CONSTANTIN STOENESCU

Universitatea din București, Facultatea de Filosofie

LOGICISM AND LOGICAL ANALYSIS IN RUSSELL'S EARLY PHILOSOPHY

Abstract. It is admitted that Russell proposed in „On Denoting”, as Ramsey pointed out, a new paradigm of philosophical analysis in the sense that through analysis we reveal beyond the superficial linguistic layer a deep logical structure. The purpose of the research is to identify the methodological commitments assumed somewhat explicitly by Russell prior to „On Denoting”, especially in *The Principles of Mathematics*. Although we can still notice reminiscent of a Hegelian language, Russell discusses the conceptual analysis of so-called constitutive parts and the relationship between the part and the whole as an organic unit, thus placing himself on a common platform with Moore, who had already configured the requirements of the decompositional analysis. Russell thus outlines a logicist project in which we find a lot of ingredients, from breaking with the Kantian theory of a priori intuitions to a theory of internal relations. As a result, philosophical analysis is seen from a pluralistic methodological perspective.

Keywords: Russell, Kant, foundations of geometry, a priori intuitions, logical analysis, logicism, decompositional analysis, internal relations.

1. CLARIFICĂRI PRELIMINARE

Numeroasele metamorfoze ale gândirii lui Russell au favorizat interpretarea istorică și fragmentară a operei sale prin localizări contextuale asociate unor intervale temporale. Acest stil hermeneutic îl voi urma în cercetarea de față, cu deosebirea că scopul nu este de a chestiona discontinuitățile pentru a oferi o nouă versiune a unui Russell istoric și fragmentarizat, ci, dimpotrivă, de a aduce într-un prim plan explicativ continuitățile din opera sa filosofică. Drept urmare, ocupându-mă de intervalul începuturilor sale filosofice, de la primele proiecte de la jumătatea ultimului deceniu al secolului al nouăsprezecelea și până la publicarea lui „On Denoting” în anul 1905, receptată drept o nouă paradigmă filosofică¹, voi încerca să construiesc argumentul

---

¹ Ramsey reflectează asupra misiunii teoretice a filosofiei și apreciază că „uneori filosofii ar trebui să clarifice și să distingă noțiuni care anterior sunt vagi și confuze”, apoi, în nota de subsol, dă drept exemplu „această paradigmă a filosofiei, teoria descripțiilor a lui Russell” (Frank P. Ramsey, „Philosophy”, în Richard B. Braithwaite (ed.), *The Foundations of Mathematics and other Logical Essays*, London,

potrivit căruia preocuparea pentru elaborarea unei metode a filosofiei bazată pe analiza logică poate fi regăsită încă în primele sale lucrări și a fost o permanență a activității sale.

Dintre alte încercări de identificare a continuităților în filosofia lui Russell, semnificative în raport cu scopul cercetării de față, aș menționa una dintre lucrările clasice, *The Method of Analysis in the Philosophy of Bertrand Russell*, a lui Morris Weitz, apărută încă în timpul vieții lui Russell, în anul 1944. Acesta observă, fixând o grilă interpretativă încă remanentă în discuțiile contemporane, că deși metoda analizei este fundamentală în filosofia lui Russell, „este curios faptul că (...) nu a discutat niciodată în detaliu despre ce înțelege prin ea”². Totuși, Weitz sugerează că Russell ar înțelege prin analiză o procedură de tip definițional care ar duce la definiții contextuale, însă Ayer respinge această interpretare ca fiind minimalistă și consideră că problema ontologică este centrală în filosofia lui Russell, atât în sensul unei teorii despre ceea ce există, cât și despre modul în care este cu putință să o gândim³. Cercetătorii contemporani revin la preferința pentru tema analizei. Astfel, Hager (1994) susține că analiza și relațiile sunt cheia continuității în filosofia lui Russell, iar ulterior remarcă faptul că, din păcate, preocuparea majoră a lui Russell pentru metoda filosofiei a fost ignorată⁴. În ultimele decenii însă s-a conturat o creștere a interesului pentru descifrarea în opera lui Russell a temei rolului analizei în filosofie, direcție de cercetare pe care mi-o asum în acest studiu.

O cercetare de detaliu bazată atât pe fapte biografice și mărturisiri ulterioare cât și pe o analiză de conținut a operei lui Russell scoate la iveală preocuparea permanentă a lui Russell pentru consolidarea teoretică a unei metode a filosofiei bazată pe o analiză logică a problemelor, astfel încât aderarea la proiectul logicist a venit în continuarea acestei preocupări în forma unei clarificări care i-a permis alegerea celei mai bune alternative. Este un drum intens, alcătuit dintr-o succesiune de angajamente, renunțări, respingeri și separări, dar direcția de înaintare spre asumarea proiectului logicist și identificarea potențialului analizei logice este ținta finală a căutării.

Un calendar al acestui parcurs relevă numeroase suprapuneri, simultaneități și contradicții aparente. Russell începe prin a fi influențat de dialectica hegeliană, fiind ghidat de lucrările de logică ale lui Bradley în cercetarea sa asupra naturii conceptelor și raționamentelor matematicii. Deși influența neohegeliană se diminuează rapid în întreg intervalul așa-numitului „Tiergarten Programme” (1895–1899), sunt detectabile

---

Routledge, 2001, p. 263). Ulterior, Peter Ludlow, în articolul „Descriptions” din ediția 2005 a *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, reamintește calificarea propusă de Ramsey și accentuează că „On Denoting” este mai mult decât o paradigmă a filosofiei, și anume, chiar „paradigma filosofiei” („Descriptions”, în Edward N. Zalta (ed.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2005, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2005/entries/descriptions/>, accesat la 04.10.2022).

² Morris Weitz, *The Method of Analysis in the Philosophy of Bertrand Russell*, University of Michigan, 1944, p. 116.

³ Vezi Alfred J. Ayer (ed.), *Russell and Moore. The Analytical Heritage*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1971, pp. 10–11.

⁴ Paul Hager, „Russell’s Method of Analysis”, în N. Griffin (ed.), *The Cambridge Companion to Bertrand Russell*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, p. 310.

preluări și angajamente. În acest studiu voi sublinia cu precădere că Russell se desparte nu numai de filosofia hegeliană, ci și de teoria kantiană a intuițiilor a priori, acest lucru fiind evident în dezbaterile despre fundamentele matematicii. În prima sa lucrare pe tema fundamentelor matematicii, *An Essay on the Foundations of Geometry* (1897), tânărul Russell lucrează în cadrele conceptuale ale unei filosofii a matematicii de factură kantiană. Totuși, așa cum voi argumenta, concepția sa despre logică și respingerea intuițiilor a priori îl vor separa rapid de Kant. În acest sens, se poate spune că în intervalul anilor 1898–1899 se conturează deja opțiunea pentru un anume logicism, în opoziție cu angajamentele psihologice de orice fel.

Ulterior, în *Autobiografie*, când își descrie dezvoltarea intelectuală, Russell menționează întâlnirea cu Peano din luna august a anului 1900, la un Congres internațional de filosofie, ca pe un punct de cotitură⁵. S-ar putea spune că Russell începe să ia în considerare logicismul abia după acest moment. Acest punct de vedere îl împărtășesc Nicholas Griffin⁶ și Ian Proops⁷.

Care au fost rațiunile care l-au convins pe Russell să adere la proiectul logicist propus anterior de Gottlob Frege? În ultimele decenii, această întrebare a primit diverse răspunsuri din partea unor cercetători reputați. Astfel, Griffin⁸ explică opțiunea lui Russell pentru logicism prin dorința sa de a-i asigura matematicii certitudinea și necesitatea, o motivație oarecum asemănătoare cu aceea a lui Frege, Hylton⁹ ia în considerare rolul logicismului în respingerea idealismului prin depășirea contradicțiilor inerente acestuia, inclusiv a dificultăților conceptului de adevăr absolut, iar Proops¹⁰ consideră că Russell a urmat ideea că numai logicismul asigură o înțelegere a naturii matematicii în termenii certitudinii și exactității.

Alternativa la această interpretare dominantă este că Russell nu s-a convertit de la idealism la logicism, ci, mai degrabă, a accentuat o opțiune care se prefigurase de la bun început prin preferința pentru metoda analizei logice în defavoarea psihologismului. În acest sens, chiar atunci când se află sub influența neohegelianului Bradley, Russell ia în considerare cu precădere o interpretare logică a relațiilor dintre idei, e drept, dialectică, dar tot în căutarea logicității fiind.

Drept urmare, construcția logicismului a fost mult mai rapidă. Heis¹¹ argumentează că Russell a ajuns mai repede decât se crede la logicism și că pot fi identificate suficiente elemente pentru a susține că, într-un anumit sens, Russell este deja logicist în *An Essay on the Foundations of Geometry* (1897). Ipoteza lui

---

⁵ Bertrand Russell, *The Autobiography of Bertrand Russell*, vol. 1, London, Allen & Unwin, 1967, pp. 144–145.

⁶ Vezi Nicholas Griffin, *Russell's Idealist Apprenticeship*, Oxford, Clarendon Press, 1991, pp. 98, 274–275.

⁷ Vezi Ian Proops, „Russell's Reasons for Logicism”, *Journal of the History of Philosophy*, vol. 44, nr. 2, 2006, pp. 267–292, §4, nota 24.

⁸ Vezi Nicholas Griffin, „Russell on the Nature of Logic (1903–1913)”, *Synthese*, vol. 45, nr. 1, 1980, pp. 117–188.

⁹ Vezi Peter Hylton, *Russell, Idealism, and the Emergence of Analytic Philosophy*, Oxford, Oxford University Press, 1990.

¹⁰ Vezi Proops, „Russell's Reasons for Logicism”.

¹¹ Jeremy Heis, „Russell's Road to Logicism”, în S. Lapointe, C. Pincock (eds.), *Innovations in the History of Analytical Philosophy*, Palgrave Macmillan, 2017, p. 302.

Heis este că Russell se angajase în proiectul logicist încă din anii 1898–1899, îndată după lectura *Tratatului de algebră* al lui Whitehead, apărut în anul 1898, și contactul cu ideile lui Moore despre adevăr și natura judecății.

Drept urmare, cel mai bun mod pentru a înțelege această tranziție rapidă a lui Russell îl constituie lectura textelor sale despre principiile matematicii la care a lucrat în această perioadă, unele rămase în stadiul de manuscris, și anume, „An Analysis of Mathematical Reasoning” (aprilie–iulie 1898), „On the Principles of Arithmetic” (sfârșitul anului 1898), „Fundamental Ideas and Axioms of Mathematics” (1899) și „Principles of Mathematics” (august 1899–iunie 1900). La fel de importante sunt alte două texte publicate, „Are Euclid’s Axioms Empirical?” (august 1898) și „The Axioms of Geometry” (august 1899), în care Russell se întreabă dacă intuiția pură poate fi un temei pentru axiomele geometriei. Drept urmare, dacă Griffin, Hylton și Proops detectează începutul proiectului logicist în *Principles of Mathematics*, Heis¹² procedează retrospectiv și se întreabă ce anume s-a schimbat între *An Essay on the Foundations of Geometry* și *Principles of Mathematics* pentru ca Russell să ajungă la un logicism asumat explicit și dacă nu cumva Russell anticipa deja logicismul încă din prima sa lucrare despre fundamentele matematicii. Voi încerca să conturez un răspuns în cercetarea care urmează.

2. DESPRE LOGICA PURĂ ȘI INTUIȚII ÎN *AN ESSAY ON THE FOUNDATIONS OF GEOMETRY* (1897)

Să ne ocupăm mai întâi de moștenirea kantiană pentru a înțelege cum Russell se desparte de Kant. Tranziția lui Russell spre logicism începe încă din etapa hegeliană și este consolidată de faptul că în *An Essay on the Foundations of Geometry* opune metoda analizei logice metodei intuițiilor a priori. Deși o concepție despre logică și logicismul sunt reciproc independente, în cazul lui Russell putem sesiza o evoluție a concepției sale despre logică într-o direcție favorizantă pentru acceptarea programului logicist. Firește, dacă lucrăm cu un concept strict al logicismului, atunci putem face delimitări mai stricte, dar deloc productive pentru o mai bună înțelegere a evoluției gândirii lui Russell. De exemplu, dacă am lua drept criteriu folosirea variabilelor, atunci este evident că Russell a făcut acest lucru abia după întâlnirea cu Peano din anul 1890, fapt care ar permite, așa cum s-a făcut, o distincție clară între etape. Dar ne-ar ajuta oare o asemenea delimitare să înțelegem mai bine toate argumentele lui Russell de până atunci?

De aceea, cred că o descifrare a concepției despre logică susținută explicit și implicit în *An Essay on the Foundations of Geometry* poate aduce în atenție verigi care lipsesc în explicarea tranziției rapide la logicism. Russell vorbește despre „logică generală”, „logică simbolică” și „logică formală” în termenii utilizați de Kant în *Critica Rațiunii Pure*. La fel face și în scrierile următoare din intervalul 1898–1899, inclusiv în *Principles of Mathematics*. Simptomatic vorbind, se poate spune că prezervarea concepției sale despre logică dovedește doar că Russell și-a menținut

---

¹² *Ibidem*, p. 304.

concepția despre logică, nicidecum că logicismul asumat ulterior era inoculat deja în această concepție despre logică.

Definițiile date de Kant logicii și distincțiile făcute de acesta între tipurile de logică alcătuiesc mediul ideatic în care se mișcă Russell. Să le reamintim. În secțiunea „Idea unei logici transcendente”, după ce trasează distincția dintre știința regulilor sensibilității în genere, adică estetica, și știința regulilor intelectului în genere, adică logica, Kant precizează că

„logica, la rândul ei, poate fi considerată, (...) sau ca logică a folosirii generale a intelectului, sau ca logică a folosirii lui particulare. Cea dintâi cuprinde regulile absolut necesare ale gândirii, fără care nicio folosire a intelectului nu are loc, și se raportează deci la acesta, făcând abstracție de diversitatea obiectelor spre care poate fi el îndreptat. Logica folosirii particulare a intelectului cuprinde regulile pentru a gândi exact o anumită specie de obiecte. Pe cea dintâi o putem numi logică elementară, iar pe cea din urmă organon al cutărei sau cutărei științe.”¹³

În mod corespunzător, în cadrul logicii generale, deosebim între logica pură și logica aplicată:

„În cea dintâi facem abstracție de toate condițiile empirice sub care se exercită intelectul nostru, de exemplu de influența simțurilor, de jocul imaginației, de legile memoriei, de puterea obișnuinței, de înclinație etc., prin urmare și de izvoarele prejudecăților, ba chiar în genere de toate cauzele din care provine sau pot fi presupuse că izvorăsc anumite cunoștințe, fiindcă aceste cauze privesc numai intelectul în anumite împrejurări ale aplicării lui și pentru cunoașterea cărora este necesară experiența. O Logică generală, dar pură, se ocupă deci numai cu principii apriori și este un canon al intelectului și al rațiunii, dar numai cu privire la ceea ce-i formal în folosirea lor, oricare ar fi conținutul (empiric sau transcendent). O Logică generală se numește, apoi, aplicată atunci când se ocupă cu regulile folosirii intelectului în condițiile empirice subiective pe care ni le predă psihologia. Ea are deci principii empirice, deși este în adevăr generală într-atât, întrucât se raportează la folosirea intelectului, fără a distinge obiectele.”¹⁴

Așadar, de interes pentru cercetările lui Russell este ceea ce Kant numește „logică generală pură”. Kant precizează că o cercetare de acest fel trebuie să țină seama de două reguli:

„1. Ca logică generală, ea face abstracție de orice conținut al cunoașterii intelectului și al diversității obiectelor ei și nu are de-a face decât cu simpla formă a gândirii.

2. Ca logică pură, ea nu are principii empirice, prin urmare nu scoate nimic (cum s-a crezut uneori) din psihologie, deci nu are nicio influență asupra canonului intelectului. Ea este o doctrină demonstrată, și în ea totul trebuie să fie complet cert apriori.”¹⁵

---

¹³ Immanuel Kant, *Critica rațiunii pure*, trad. de Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc, București, Editura IRI, 1994, p. 96.

¹⁴ *Ibidem*, pp. 96–97.

¹⁵ *Ibidem*, p. 97.

Să sintetizăm aceste considerații, urmând cu rigurozitate terminologia kantiană, pentru a înțelege astfel calea urmată de Russell. Logica generală face abstracție de orice conținut, adică de orice relație a conștiinței cu obiectul, luând în considerare numai forma logică sau forma gândirii în genere. Dar, așa cum însuși Kant demonstrase în „Estetica transcendențială”, nu există numai intuiții pure, ci și intuiții empirice. Ca urmare, trebuie să diferențiem între gândirea pură și gândirea empirică a obiectelor. Or, dacă este așa, corespunzător gândirii empirice a obiectelor, va fi posibilă o logică în care nu se face abstracție de conținuturile conștiinței. O asemenea cercetare ar avea în vedere și originea cunoștințelor noastre despre obiecte. Dar logica generală nu se ocupă de aceste aspecte, ci doar de forma intelectului, indiferent de reprezentările pe care le avem, dacă prin originea lor sunt a priori sau un produs empiric.

Acum putem configura perspectiva kantiană asupra relațiilor dintre „logica generală”, „logica formală” și „logica transcendențială”. Logica generală se ocupă de regulile gândirii, care sunt a priori și se aplică întregii gândiri. Logica formală se ocupă de regulile care se aplică gândirii făcând abstracție de conținutul acesteia. Logica generală pură este logică formală. Kant pune în contrast logica formală cu logica transcendențială, aceasta din urmă ocupându-se „cu originea cunoștințelor noastre despre obiecte, întrucât această origine nu poate fi atribuită obiectelor”¹⁶. Logica transcendențială precizează condițiile necesare cunoașterii unui obiect.

Russell nu urmează aceste distincții kantiene și prin asocierile pe care le face își creează motivele cele mai rezonabile pentru a configura o alternativă. Marea problemă este că, deși Kant consideră că logica generală pură este identică cu logica formală, Russell susține inițial în *An Essay on the Foundations of Geometry* că logica generală pură este identică cu logica transcendențială. Poate fi logicist cel care consideră că fundamentele matematicii sunt asigurate de logica generală pură înțeleasă ca logică transcendențială? Probabil că Russell era la curent cu exercițiile de interpretare în acest orizont cvasilogicist. În acest sens, neokantienii Școlii de la Marburg, precum Natorp și Cassirer, ar răspunde, fiind pe deplin consecvenți propriei interpretări, că este posibil un logicism transcendențial. Este evident că Russell oscilează, pare confuz, dar în cele din urmă își modifică poziția și trece de la ideea că geometria este întemeiată de logica generală pură înțeleasă ca logică transcendențială, teză pe care o susține în *An Essay on the Foundations of Geometry*, la ideea din *Principles of Mathematics*, la care a lucrat timp de trei ani, de la primul draft din anul 1901 și până la versiunea publicată din anul 1903, că logica generală pură ca logică formală întemeiază matematica. Pe scurt, Russell trece la un logicism ne-transcendențial și face acest lucru imediat după *An Essay on the Foundations of Geometry*, influențat deopotrivă de antipsihologismul împărtășit împreună cu Moore și de creșterea interesului pentru un limbaj simbolic precum cel dezvoltat deja de Whitehead.

3. DESPĂRȚIREA DE KANT ȘI UN PROIECT HIBRID

Să analizăm argumentele lui Russell din *An Essay on the Foundations of Geometry*. Principalul argument este așa-numita dovadă transcendențială în favoarea

---

¹⁶ *Ibidem*, p. 98.

axiomelor geometriei proiective și geometriei metrice generale pornind de la temeiul că acestea sunt condiții necesare pentru a face judecăți empirice cu privire la lumea obiectelor fizice. Acest argument are trei părți.

Prima, că experiența este posibilă numai dacă există o anumită „formă de exterioritate”.

A doua, dacă este așa, atunci axiomele geometriei proiective și ale geometriei metrice generale trebuie să fie adevărate cu privire la această formă de exterioritate.

A treia, aceste axiome sunt suficiente pentru a deriva toate teoremele geometriei proiective și ale geometriei metrice generale.

La prima privire, tot acest argument care pornește de la „forma exteriorității” are caracteristicile unui kantian, ceea ce Russell însuși recunoaște. Numai că el va face unele precizări care îl duc spre logica formală în opoziția ei față de logica transcendentă. Iată detaliile acestei schimbări de perspectivă în interiorul unui argument. Primul pas este construit pe baza unui principiu de diferențiere preluat de la Bradley¹⁷. Russell precizează:

„În orice lume în care percepția ne prezintă lucruri diverse, cu conținuturi distincte și diferite, trebuie să fie, în percepție, cel puțin un principiu de diferențiere, un element prin care lucrurile prezentate sunt distinse ca diverse. Acest element, luat izolat, și abstras din conținutul pe care îl diferențiază, poate fi numit forma exteriorității.”¹⁸

Aceasta înseamnă că numai prin experiență, nu altfel, devenim conștienți de faptul că există lucruri distincte numeric care se află în anumite relații unele cu altele. Experiența, înțeleasă drept cunoaștere empirică, depinde însă de judecată în sensul recunoașterii diversității în relație sau a identității în diferență. Dar acest drum de la experiență la judecată este posibil tocmai pentru că există deja în percepție, implicit, anterior oricărei inferențe și recunoașterii conceptuale a diferențelor, o cunoaștere a lucrurilor distincte numeric aflate în relații unele cu altele. Acest argument al lui Russell ar reprezenta o revizuire a „Esteticii transcendente” în lumina dificultăților create de geometriile non-euclidiene, în sensul că Russell acceptă posibilitatea mai multor forme de exterioritate, nu doar aceea specifică spațiului euclidian¹⁹.

Mai mult decât atât, Russell surprinde și prin aceea că, deși pretinde că reconstituie un argument al logicii transcendente, el precizează că toți cei trei pași sunt deductivi, fără niciun suport al intuiției, și că ceea ce este a priori are un caracter non-intuitiv, și anume, deductiv. Formulările sale sunt categorice în această privință:

„Aș vrea să arăt că geometria proiectivă este complet a priori, că ea se ocupă de un obiect ale cărui proprietăți sunt deduse logic din definiția lui, nu descoperite empiric din datele experienței; mai mult, că definiția lui se bazează pe posibilitatea experienței

---

¹⁷ F. H. Bradley, *The Principles of Logic*, London, Oxford University Press, 1883, p. 63.

¹⁸ Bertrand Russell, *An Essay on the Foundations of Geometry*, Cambridge, Cambridge University Press, 1897, p. 136.

¹⁹ Vezi *ibidem*, p. 186

diversității în relație, ori a multiplicității în unitate; și că, prin urmare, întreaga noastră știință este logic implicată și deductibilă din posibilitatea unei asemenea experiențe.²⁰

Tot ceea ce este axiomatic și demonstrativ în geometrie, metrică sau proiectivă, nu are nicio legătură cu intuiția. Orice teoremă este deductibilă din condițiile experienței spațiale.

Acest argument alternativ la teoria kantiană a intuițiilor a priori propus de Russell este însă unul slab și nu rezistă la o examinare critică. În primul rând, nu este clar cum anume sunt deduse teoremele geometriei proiective și ale geometriei metrică din această așa-numită „formă a experienței”. Din acest motiv, unul dintre marii matematicieni ai epocii, Henri Poincaré a respins proiectul lui Russell printr-o recenzie negativă²¹. Simplificând, obiecția lui Poincaré era aceea că axiomele propuse de Russell nu erau suficiente pentru demonstrarea teoremelor geometriei proiective. Putem spune cu îndreptățire că în această etapă a elaborării lucrării *An Essay on the Foundations of Geometry*, Russell încearcă să argumenteze că geometriile metrică și proiectivă sunt deduse din existența unei forme a exteriorității, dar nu a elaborat încă un instrument logic satisfăcător pentru a susține această ipoteză.

Totuși, Russell pune în contrast geometria metrică și geometria proiectivă. El susține²² că geometria proiectivă, în măsura în care se ocupă cu proprietățile comune oricărui spațiu, este a priori, fiind o creație pur intelectuală derivabilă din legile gândirii ale logicii generale. De asemenea, Russell precizează că îl urmează pe Grossmann în construcția unui concept pur și a priori al exteriorității²³. Ceea ce este pur intelectual nu se poate schimba, în afară de cazul în care legile gândirii ar fi supuse vreunei contingente și s-ar putea modifica, pe când intuițiile noastre în principiu sunt schimbătoare. Este oarecum surprinzător acest contrast propus de Russell între ceea ce este a priori, pur intelectual și necesar, și intuițiile schimbătoare, contingente, atâta timp cât acceptăm că geometria metrică se ocupă cu indefinibilul „cantitate”, un concept care nu este intelectual, ci empiric²⁴.

Russell consideră că termenul a priori trebuie păstrat pentru acele postulate care sunt condiții ale posibilității experienței. În acest sens, din perspectiva logicii generale, sunt a priori legile gândirii și categoriile asociate acestora²⁵. Existența unei forme a exteriorității este o asemenea condiție indispensabilă care rezultă din legile gândirii, deși existența spațiului, așa cum îl concepem în lumea noastră euclidiană, nu este.

---

²⁰ *Ibidem*, p. 146.

²¹ Vezi Henri Poincaré, „Des fondements de la géométrie; à propos d'un livre de M. Russell”, *Revue de métaphysique et de morale*, vol. 7, 1899, pp. 251–279. Russell a răspuns repede, în același an, obiecțiilor lui Poincaré, în studiul „The Axioms of Geometry”, bazându-se pe ideile lui Whitehead din „A Treatise on Universal Algebra”, lucrare apărută în anul 1898. Poincaré a revenit apoi cu alte obiecții un an mai târziu, în „Sur les principes de la géométrie, réponse à M. Russell”. Spațiul restrâns al acestui studiu nu-mi permite să intru în detaliile acestei polemici semnificative pentru receptarea critică a logicismului, dar o voi face într-o cercetare ulterioară.

²² Vezi Russell, *An Essay on the Foundations of Geometry*, p. 118.

²³ Vezi *ibidem*, p. 135.

²⁴ Vezi *ibidem*, p. 147.

²⁵ *Ibidem*, p. 60.

Este evident că Russell încearcă astfel să rezolve problema posibilității geometriilor ne-euclidiene, pentru că, din perspectivă kantiană, forma exteriorității corespunde cu spațiul lumii noastre, altfel spus, spațiul euclidian este forma exteriorității în lumea noastră. În cazul geometriei proiective lucrurile stau asemănător: axiomele acesteia sunt a priori deoarece sunt presupuse logic în experiență, de aceea, ele pot fi deduse din legile gândirii. Acesta ar fi la Russell înțelesul logic al lui a priori, diferit de cel kantian al intuițiilor a priori. Russell diminuează rolul intuiției și creează o criză a intuiției, salvat fiind de acest cvasilogicism bazat pe deductibilitate. Dacă interpretăm astfel critica intuiției, adică drept un angajament în favoarea deductibilității, atunci vom putea susține, așa cum face Heis²⁶, că drumul lui Russell spre logicism a fost mai scurt și mai simplu decât se credea.

Se poate avansa teza că, în *An Essay on the Foundations of Geometry*, Russell propune o concepție neobișnuită despre logică, efect al încercării sale de a depăși dificultățile logicii dialectice hegeliene și ale logicii transcendente kantiene. Astfel, el acceptă că putem fi conștienți de faptul că în percepție ne sunt date lucruri distincte numeric. Aceste distincții numerice sunt făcute perceptual, nu în gândire, dar, deși nu sunt deduse conceptual, admite Russell, sunt extrase, într-un mod *sui generis*, tot logic din percepții. Într-un fel, Russell ponderează kantianismul cu o teorie empiristă de genul celei propuse de Mill cu privire la formarea conceptelor matematice. Totuși, aceste diferențe numerice perceptibile sunt irelevante pentru matematica pură²⁷. Russell deosebește între aspectele logice și cele psihologice cu caracter empiric, dar ceea ce încearcă el să evite este apelul la intuițiile a priori, motiv pentru care introduce această ipoteză *ad hoc* a medierii logice între percepții și concepte, precum cel al diferenței numerice.

Drept urmare, cunoașterea, indiferent care ar fi domeniul științific, conține elemente logice și elemente non-logice, prezența celor non-logice fiind însă justificată logic. De aceea, o știință demonstrează necesitatea altei științe pentru a depăși contradicțiile celei dintâi. Teza lui Russell duce la ideea lui Comte a unei ierarhii a științelor, destul de bine cunoscută în epocă. Astfel, după Russell, geometria ca știință este contradictorie fără mecanică deoarece presupune caracterizarea punctelor ca numeric distincte în ciuda faptului că sunt identice din punct de vedere calitativ²⁸. Comparativ cu Russell, ne reamintim că Frege analizase propozițiile de identitate numerică, dar rămăsese într-un orizont pur logic al definirii identității, mai mult, consolida astfel analiza logică a conceptelor numerice, considerând că reprezentările numerice sunt pur subiective. Russell încorporează în această ierarhie a științelor și elemente hegeliene, fiind vorba de o ascensiune dialectică a științelor, o dinamică specific hegeliană, așa cum o schițează în §209 din *An Essay on the Foundations of Geometry*.

Așa cum am menționat, acest interval al începuturilor, din anul 1895 și până în anul 1899, în care Russell este preocupat de problema fundamentelor geometriei

---

²⁶ Heis, *op. cit.*, p. 309.

²⁷ Russell, *An Essay on the Foundations of Geometry*, p. 135.

²⁸ Vezi *ibidem*, §§194–199.

a fost numit de Griffin „The Tiergarten Programme”²⁹. Russell, influențat puternic de filosofia hegeliană, plănuia să elaboreze o dialectică a științelor după schema spiralei hegeliene a înlocuirilor progresive potrivit succesiunii teză, antiteză, sinteză, ajungând până la stadiul final al unei științe metafizice a Spiritului Absolut.

În concluzie, în timp ce Kant deosebește între logica transcendențială și logica generală pură, Russell înțelege altfel această distincție și crede că definițiile kantiene ale celor două tipuri de logică lasă deschisă posibilitatea unei alte interpretări. Din perspectiva lui Russell, condițiile de posibilitate ale cunoașterii unui obiect se pot dovedi a fi aceleași cu cele mai generale condiții a priori ale gândirii. Altfel spus, regulile logicii transcendentale sunt identice cu regulile logicii generale pure. Dar făcând această identificare, Russell nu aduce ceva nou, ci se alătură unei tradiții neokantiene de interpretare.

4. IDEEA ANALIZEI DECOMPOZIȚIONALE ȘI DOCTRINA RELAȚIILOR INTERNE

Din cele spuse până acum am constatat că Russell, preocupat de problema fundamentelor matematicii, supune unei probe de reziliență explicativă cadrele conceptuale specifice dialecticii lui Hegel și logicii transcendentale kantiene și construiește o alternativă de tip logicist al cărei corolar metodologic constă în analiza logică a problemelor, conceptelor și diverselor aserțiuni. Totuși, alte influențe vor fi decisive pentru configurarea în detaliu a procedurilor specifice analizei logice. Rolul decisiv în această privință l-au avut asocierea cu Moore la o critică puternică a idealismului hegelian și a oricărui psihologism. Apariția articolului „The Nature of Judgement” al lui Moore deschide o perspectivă asupra analizei conceptelor pe care Russell o preia, dar fără presupuzițiile platoniste ale acestuia. De asemenea, lucrul la studiul monografic despre Leibniz în care este dezvoltată așa-numita doctrină a relațiilor interne, opusă celei a relațiilor externe specifică logicii dialectice hegeliene. Mă voi ocupa în continuare de aceste două aspecte și de modul în care Russell definește logicismul în *Principles of Mathematics*.

Moore descrie analiza în termenii decompoziționalității, drept descompunere a conceptelor complexe în concepte mai simple cu ajutorul definițiilor. Astfel, precizează Moore în „The Nature of Judgement”, „înainte de toate, un lucru devine inteligibil atunci când este analizat în conceptele sale constitutive”³⁰. Filosoful analizează conceptele asemenea unui anatomist care cercetează structura osoasă a

---

²⁹ Vezi Nicholas Griffin, „The Tiergarten Programme”, *The Journal of Bertrand Russell Studies*, vol. 8, nr. 1, *Antinomies and Paradoxes: Studies in Russell's Early Philosophy*, The Bertrand Russell Research Centre, McMaster University, 1988, pp. 19–34. Russell a conceput acest program filosofic de inspirație hegeliană în anul 1895, în timpul unei plimbări pe aleile Grădinei Zoologice din Berlin, pe când se afla acolo pentru a lucra la teza sa de licență și la o lucrare despre democrația germană. Programul avea două componente, una de filosofia științei, trecând hegelian de la matematică la fizică și la fiziologie, cealaltă, de filosofie politică, trecând tot hegelian de la concretețea politicii la o sinteză a teoriei cu practica.

³⁰ G. E. Moore, *Selected Writings*, ed. Thomas Baldwin, London, Routledge, 1993, p. 192.

unui mamifer pentru a identifica toate părțile componente. Influențat de Moore, Russell va descrie analiza în termenii decompoziționali, drept o identificare a părților simple ale entităților complexe. Totuși, trebuie menționat că angajamentele ontologice ale celor doi vor fi diferite. În timp ce Moore adoptă o ontologie de tip platonician, Russell consideră că entitățile complexe sunt independente atât de minte, cât și de limbaj, ceea ce îl va duce inițial la adoptarea unei ontologii insolite, luxuriante, inclusive a entităților ficționale³¹.

După cum s-a remarcat în literatura de specialitate, analiza decompozițională este suficientă pentru a considera că demersul filosofic devine unul specific analitic. Se bucură de consens părerea că Russell și Moore fac filosofie analitică întrucât fac analiză decompozițională. Ambii caută constituenții fundamentali ai propozițiilor. Pentru Moore, aceștia sunt conceptele, pentru Russell, așa cum susține în *Principles of Mathematics*³², acești constituenți ultimi sunt termenii, divizați în două genuri, lucruri și concepte, iar acestea din urmă se divid în predicate și relații. Moore face analiză conceptuală, Russell propune un program de analiză logică orientat spre identificarea componentelor logice ale propozițiilor și, mai mult decât atât, a propozițiilor fundamentale (principii logice) din care sunt derivate toate celelalte propoziții. Astfel, Russell corelează ideea generală a analizei logice cu un proiect fundaționalist logicist, ceea ce îl duce și la axiomatizarea calculului logic (propozițional, al predicatelor, al relațiilor). În *Principles of Mathematics*, Russell scrie atât că „metoda descoperirii constantelor logice este analiza logico-simbolică”³³, cât și că „sesizarea principiilor matematicii constă în analiza logicii simbolice însăși”³⁴.

Analiza decompozițională înseamnă, după Russell, nu doar descompunere în constituenți, ci și descrierea relațiilor dintre aceștia. Acest aspect este deosebit de important din perspectiva evoluție spre o analiză de tip structural, așa cum va fi propusă în cele din urmă în „On Denoting”. Russell preia conceptul de relație din filosofia hegeliană, după modelul din *Logica* acestuia al dinamicii relației externe dintre Ființă și Neființă.

În „The Classification of Relations” (1899), Russell argumentează pentru întâia oară că unele relații nu sunt reductibile la identitate și diversitate, o doctrină de inspirație hegeliană pe care încă o susținea în „An Analysis of Mathematical Reasoning” (1898). Russell resimte faptul că teoria relațiilor este partea cea mai precară a logicii, unde s-au făcut cele mai mari greșeli deoarece a dus la analize incomplete ale formelor judecăților și ale categoriilor, așa cum ar fi aceea de indefinibil în sens logic³⁵.

Russell trece de la un concept hegelian al relațiilor externe la cel de relații interne propozițiilor, afirmând că în orice propoziție sunt asertate anumite relații cu privire la termenii care o compun. De exemplu, el argumentează că relațiile tranzitive nu sunt reductibile la identitate și diversitate, așa cum este cazul relațiilor dintre parte și întreg, dintre mai mare și mai mic.

---

³¹ Bertrand Russell, *Principles of Mathematics*, London, Routledge, 1992, p. xv, p. 466.

³² *Ibidem*, p. 44.

³³ *Ibidem*, p. 9.

³⁴ *Ibidem*, p. 5.

³⁵ Bertrand Russell, „The Classification of Relations” [1899], în *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 2, Nicholas Griffin și Albert C. Lewis (eds.), London, Unwin Hyman, 1983, p. 138.

Russell dezvoltă teoria sa despre relații interne în monografia dedicată lui Leibniz³⁶ și i-o atribuie acestuia. Russell crede că Leibniz dezvoltă în monadologia sa o viziune relațională despre lume, opusă tradiției substanțialiste de origine aristotelică. Indiferent dacă Russell îi atribuie lui Leibniz mai mult decât acesta susținea, important este faptul că Russell adoptă perspectiva relațională și în analiza limbajului, ceea ce, în cuplaj cu principiul de decompoziționalitate, va duce la o expansiune și o creștere în complexitate a cercetării de tip analitic.

5. CONSACRAREA LOGICISMULUI ÎN *PRINCIPLES OF MATHEMATICS* (1903)

Chiar dacă putem avea rezerve despre prezența unor ingrediente logiciste în cercetarea care a dus la publicarea lui *An Essay on the Foundations of Geometry* în anul 1897, este sigur că drumul spre logicism este făcut în intervalul anilor 1898–1899. Russell lucrează la mai multe manuscrise pe tema fundamentelor matematicii care ne permit acum să reconstruim parcursul. După Heis³⁷, Russell avea de rezolvat trei sarcini și o face. Prima, să elimine ultimele rămășițe ale „intuiției pure” din teoria sa a matematicii pure. A doua, să adopte o nouă concepție asupra logicii prin separarea logicii generale pure de principiile posibilității experienței. A treia, să dezvolte o nouă concepție asupra geometriei proiective, bazată pe un concept logic de element indefinibil.

În studiul „Recent Work on the Principles of Mathematics” (1901), care prefigurează dezvoltările din *Principles of Mathematics*, Russell, care anterior, în *An Essay on the Foundations of Geometry* (1897), așa cum am arătat mai sus, era aproape de filosofia kantiană a matematicii, propune un punct de vedere revoluționar bazat pe o ruptură radicală de Kant: „Dovada că întreaga matematică pură, inclusiv geometria, nu este nimic altceva decât logică formală, este o lovitură fatală pentru filosofia kantiană”³⁸.

O bună strategie de interpretare ar fi să separăm între un concept general al logicismului și dezvoltarea tehnică a unui asemenea proiect. Dacă acceptăm această distincție, atunci, în cazul lui Russell, am putea vorbi despre articularea exploratorie a unui concept general al logicismului începând chiar din intervalul său kantian ori imediat după acesta, iar despre dezvoltarea tehnică a proiectului logicist după întâlnirea cu Peano și articolul despre relații din anul 1901 când definește numerele cardinale drept clasa de clase echinumerice.

Inițial, în *An Essay on the Foundations of Geometry*, Russell pare să fie de acord că în orice raționament matematic, cu atât mai mult în geometrie, unde demonstrațiile se bazează pe figuri geometrice, intuițiile a priori, ca elemente non-logice, ne oferă un suport necesar. În același timp, Russell va încerca să minimalizeze rolul intuiției

---

³⁶ Bertrand Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, Cambridge, Cambridge University Press, 1900.

³⁷ Heis, *op. cit.*, p. 315.

³⁸ Bertrand Russell, „Recent Work on the Principles of Mathematics” [1901], în *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 3, Gregory H. Moore (ed.), New York, Routledge, 1993, p. 379.

și va căuta, așa cum am precizat mai sus, un înlocuitor logic, ceea ce îl va duce la o teorie hibridă contestabilă. În *Principles of Mathematics*, Russell apreciază însă că logica modernă nu admite acest gen de demers intuitiv și respinge recursul la intuiții³⁹. Să vorbim atunci despre o „criză a intuiției”, așa cum propune Griffin? Acesta consideră că în intervalul a numai șapte ani, între 1893 și 1899, Russell „a trecut de la o poziție kantiană viguroasă, așa cum fusese poate aceasta acceptată la începutul secolului, la o respingere completă a lui Kant, o poziție care nu era comună nici măcar printre cei mai avansați matematicieni ai timpului”⁴⁰. Altfel spus, Russell trăiește în câțiva ani întregul declin al filosofiei kantiene a matematicii ce se derulase pe parcursul unui secol, iar rezultatul final al acestui parcurs este asumarea deplină a proiectului logicist.

Logicismul ca program fundaționist este elaborat în detaliu și justificat în *Principles of Mathematics* (1903). Russell apreciază iterativ că „întreaga matematică este logică simbolică”⁴¹, adică nimic altceva decât „logică formală”⁴², ori „logică generală”⁴³, ceea ce înseamnă că „întreaga matematică rezultă din logica simbolică”⁴⁴. Acest fapt constituie, după aprecierea lui Russell, „una dintre cele mai mari descoperiri ale epocii noastre”⁴⁵. Russell prezintă noul program fundaționist drept un moment de cotitură în filosofie și anticipează că viitorul imediat va fi în filosofia pură la fel de plin de realizări precum cele recente din matematică, urmând o perioadă asemănătoare celei a Epocii de aur a filosofiei din Grecia antică⁴⁶.

În *Principles of Mathematics*, Russell enunță principiul logicist al reducerii conceptelor nedefinibile și a propozițiilor indemonstrabile ale matematicii pure la logică, precum și al analizei tuturor raționamentelor matematice ca deducții cu ajutorul principiilor logice: logicismul presupune că

„...întreaga matematică pură întrebuițează numai concepte definibile în termenii unui număr foarte mic de concepte logice fundamentale și că toate propozițiile sale sunt deductibile dintr-un număr foarte mic de principii logice fundamentale. (...) Întreaga matematică este deducție pe baza principiilor logice din principii logice.”⁴⁷

Așadar, raționamentele matematice sunt analizabile logic, fără niciun fel de contribuție a intuițiilor a priori. Conținutul indefinibil sau indemonstrabil nu pot

³⁹ Bertrand Russell, *Principles of Mathematics*, §4; vezi și §433.

⁴⁰ Nicholas Griffin, *Russell's Idealist Apprenticeship*, p. 99.

⁴¹ Bertrand Russell, *Principles of Mathematics*, §4.

⁴² *Ibidem*, §434, precum și „Recent Work on the Principles of Mathematics”, p. 379.

⁴³ Bertrand Russell, *Principles of Mathematics*, precum și „Recent Work on the Principles of Mathematics”, pp. 366–367.

⁴⁴ Bertrand Russell, *Principles of Mathematics*, §10.

⁴⁵ *Ibidem*, §4.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*, p. xv, §5, §434. Versiuni ale aceluiași principiu găsim și în „Recent Work on the Principles of Mathematics”, pp. 366–367, ori în *Principles of Mathematics, Part I. 1901 Draft*, în *The Collected Papers of Bertrand Russell*, Gregory H. Moore (ed.), vol. 3, New York, Routledge, 1993, p. 187.

fi cunoscuți prin intuiție. Russell opune cele două moduri de cunoaștere, cel intuitiv și cel logic⁴⁸.

O altă componentă semnificativă a proiectului logicist dezvoltat de Russell este, în continuarea lui Frege, teza că toate propozițiile nedemonstrabile sunt principii logice care conțin numai constante logice. Aceasta îl va duce ulterior pe Russell, în etapa atomismului logic, la analiza logică a propozițiilor în scopul identificării constituenților lor ultimi.

Voi considera în continuare ipoteza lui Heis potrivit căreia Russell ar fi elaborat un concept general al logicismului încă din 1898–1899, iar după întâlnirea cu Peano ar fi dezvoltat doar anumite detalii, între care ar fi de reținut trei aspecte: numerele cardinale sunt definite drept *clase echinumerice*, *demonstrațiile riguroase* ale tuturor propozițiilor matematice se bazează pe principiile primitive ale teoriilor propozițiilor, claselor și relațiilor, iar generalitatea logicii este asigurată de folosirea *variabilelor*⁴⁹.

Să considerăm pe scurt fiecare dintre cele trei aspecte.

Definiția numerelor cardinale drept clase de clase echinumerice. După întâlnirea cu Peano, Russell a scris studiul „The Logic of Relations” (1901) în care definește numerele cardinale drept clase de clase echinumerice⁵⁰. Va folosi aceeași definiție și în *Principles of Mathematics*. Griffin⁵¹ susține că Russell nu era încă logicist în „An Analysis of Mathematical Reasoning” (1898) și că a devenit abia după ce a dezvoltat definiția numerelor cardinale drept clase echinumerice. La începutul anului 1901, când a scris „Recent Work on the Principles of Mathematics”, susținea încă faptul că numerele sunt indefinibile. Fiecare parte are argumentele ei în funcție de acceptarea posibilității elaborării unui proiect logicist general, informal, care n-ar presupune rezolvarea aspectelor tehnice, unul dintre acestea fiind chiar definirea numerelor cardinale.

Demonstrarea riguroasă completă a propozițiilor matematicii. Un program logicist complet presupune demonstrații riguroase ale tuturor propozițiilor matematicii pornind de la axiome logice prin utilizarea inferențelor logice, apoi demonstrarea tuturor teoremelor matematicii pure. Russell propune acest proiect în *Principles of Mathematics*, capitolul al II-lea, și îl consideră realizabil cu ajutorul principiilor primitive ale logicii propoziționale, logicii claselor și logicii relațiilor, acestea din urmă dezvoltate după întâlnirea cu Peano. Dar toate acestea sunt realizări tehnice ale logicismului, deosebite de o viziune logicistă generală, așa cum putem găsi încă la Leibniz și Wolff, apoi la Frege în *Grundlagen*, §14, unde el oferă un argument informal în favoarea reducerii matematicii la logică, chiar dacă nu face această reducere. Și Russell face tot promisiuni în *Principles of Mathematics*, realizarea efectivă va fi în *Principia Mathematica*, în colaborare cu Whitehead. Cred că se poate observa că Russell este înclinat spre o așa-numită promulgare filosofică a logicismului, independent de parcurgerea tehnică riguroasă a tuturor pașilor fundaționiști.

---

⁴⁸ Vezi Bertrand Russell, *Principles of Mathematics*, §443.

⁴⁹ Heis, *op. cit.*, p. 305.

⁵⁰ Vezi „The Logic of Relations with Some Applications to the Theory of Series” [1901], în *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 3, Gregory H. Moore (ed.), vol. 3, New York, Routledge, 1993, p. 320.

⁵¹ Nicholas Griffin, *Russell's Idealist Apprenticeship*, p. 274.

Folosirea variabilelor. Russell susține că generalitatea este asigurată de folosirea variabilelor, adică înlocuirea constantelor non-logice cu variabile cu domeniu de valori universal⁵². În „Draft”-ul la *Principles of Mathematics*, Russell scrie că logica poate fi definită drept studiul a ceea ce se poate spune despre orice⁵³.

În fine, un alt element al personalizării proiectului logicist de către Russell ține de receptarea lui Meinong și trezirea interesului pentru analiza relațiilor dintre parte și întreg, fapt semnalat de Russell prin publicarea unui studiu în două părți, ulterior apariției volumului *Principles of Mathematics* și înainte de „On Denoting”. În „Meinong’s Theory of Complexes and Assumptions (I)”⁵⁴, Russell scrie admirativ despre metoda lui Meinong, apoi investighează în detaliu aplicarea acesteia în cercetarea filosofică. Dar Russell o făcuse deja în *Principles of Mathematics* printr-o formulare categorică în care surprindea deopotrivă și separarea de hegelianism: „Pentru a înțelege analiza este necesar să cercetăm noțiunea de întreg și parte, o noțiune care a fost învăluită în obscuritate – deși nu fără anumite rațiuni logice mai mult sau mai puțin valabile – de către autorii care pot fi numiți cu aproximație drept hegelieni”⁵⁵. Dar aceasta nu înseamnă că analiza rezolvă toate problemele filosofiei și că nu are propriile limite. Redau *in extenso* acest fragment deopotrivă concludiv și vizionar cu privire la eficacitatea filosofică a analizei:

„...analiza este falsificare. Tot ceea ce poate fi analizat este un întreg și am văzut deja că analiza întregilor este într-o anumită măsură falsificare. Dar este important să ne dăm seama de limitele foarte stricte ale acestei doctrine. Nu putem conchide că părțile unui întreg nu sunt părțile sale, nici că părțile nu sunt presupuse în întreg în sensul în care întregul nu este presupus în părți, nici că ceea ce este anterior logic nu este de regulă mai simplu decât ceea ce este ulterior logic. Pe scurt, deși analiza ne dă adevărul și nimic altceva decât adevărul, ea nu ne dă niciodată întregul adevăr. Acesta este singurul sens în care doctrina trebuie acceptată. În sens larg, ea devine un acoperământ pentru lene, oferind o scuză celor cărora nu le place munca de a analiza.”⁵⁶

6. CONCLUZIE. O TEORIE ÎN ZIG-ZAG

Dacă trecem dincolo de originalitățile și extravaganțele filosofice à la Russell, atunci reconstrucția drumului filosofic parcurs de tânărul filosof până la publicarea studiului „On Denoting” scoate la iveală un gânditor neobișnuit prin intensitatea căutărilor sale filosofice, prin aderențe și asumări, renunțări și separări, încercări ale alternativelor, punerea lor la probă și respingeri ulterioare, toate acestea în contextul unei racordări depline la tradiția filosofică și la noutățile vremii sale, fără rețineri în

⁵² Vezi *Principles of Mathematics*, §9.

⁵³ Vezi *Principles of Mathematics, Part I. 1901 Draft*, p. 187.

⁵⁴ Bertrand Russell, „Meinong’s Theory of Complexes and Assumptions (I)”, *Mind*, vol. 13, nr. 50, 1904, p. 205.

⁵⁵ Bertrand Russell, *Principles of Mathematics*, cap. 16, par. 133, p. 137.

⁵⁶ *Ibidem*, cap. 16, par. 138, p. 141.

a propune interpretări la limită sau ipoteze de lucru surprinzătoare. Pe scurt un „zig-zag filosofic”⁵⁷. Sunt uluitoare densitatea de proiecte pe parcursul unei decade, dar și succesiunea de metamorfoze ale gândirii sale într-un elan creator în varii domenii. Nici proiectul logicist nu face excepție de la această regulă.

Totuși, dincolo de istoricitatea și caracterul profund personal al acestor tribulații, rămân câteva constante care fac ca opera sa să devină compactă din perspectiva unei priviri retrospective. Între acestea, neîndoielnic, concepția sa asupra filosofiei și metodei acesteia, caz în care programul logicist devine doar o oportunitate pentru a înțelege mai bine filosofia. În acest sens, este rezonabil să admitem că Russell a dezvoltat ideea analizei logice încă din primele sale scrieri, chiar dacă nu a fost un logicist în sens tare, dar a acceptat un concept general al logicismului mai înainte de a realiza efectiv, în sens tehnic, programul logicist.

În această privință, Russell caută un echilibru dinamic între un logicism epistemic și un logicism imanent⁵⁸. Interpretarea uzuală a cercetărilor lui Russell în domeniul fundamentelor matematicii se face în termenii unui logicism epistemic, în sensul că acesta ar susține că dacă avem temeuri epistemice pentru a accepta adevărurile evidente ale logicii, atunci identificarea matematicii cu logica ne va oferi temeuri la fel de puternice și pentru acceptarea adevărurilor matematicii. Alternativa unui logicism imanent presupune că analiza structurilor logice inerente matematicii deschide spre o extindere a cunoașterii, aducând ceva nou în raport cu logicitatea deja configurată conceptual și deductiv și ducând la dezvoltarea metodei cercetării filosofice și la expansiunea filosofiei, în cazul de față, al filosofiei matematicii.

Această tendință specifică a lui Russell de a dezvolta metoda filosofică îl desparte de proiectul logicist strict epistemic al lui Frege și deschide spre noi abordări survenite explicit imediat după „On Denoting”. Bunăoară, Russell pune în relație metoda analizei cu metoda regresivă de justificare a axiomelor matematicii⁵⁹. Astfel, Russell ar presupune că „mai întâi, analiza filosofică ne duce înapoi de la un corp de cunoaștere la premisele acestuia, apoi, merge înainte de la premise spre reconstrucția corpului inițial de cunoaștere”⁶⁰. Primul pas ar fi cel propriu-zis analitic sau regresiv, al doilea ar fi cel sintetic sau deductiv, în sensul că derivăm corpul cunoașterii din premisele la care am ajuns prin analiză. Acest corp al cunoașterii poate fi o mulțime de observații sau „adevăruri de percepție” intuitive, ori poate fi cunoaștere demonstrativă de tip matematic sau din științele exacte ale naturii. Drept urmare,

---

⁵⁷ Expresia este utilizată de Alasdair Urquhart, editorul volumului al patrulea al lucrărilor lui Russell pentru a grupa lucrările despre fundamentele logicii publicate în intervalul 1903–1905.

⁵⁸ Vezi Andrew Irvine, 1989, „Epistemic Logicism & Russell’s Regressive Method”, *Philosophical Studies*, vol. 55, nr. 3, pp. 307–310.

⁵⁹ Vezi Bertrand Russell, „The Regressive Method of Discovering the Premises of Mathematics” [1907], în *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 5, pp. 571–580. Acest aspect este subliniat de mai mulți autori, între care Irvine („Epistemic Logicism & Russell’s Regressive Method”, 1989), Hager („Russell’s Method of Analysis”, 2003), Gandon (*Russell’s Unknown Logicism*, London, Palgrave Macmillan, 2012), Patton (Patton, Lydia, „Russell’s Method of Analysis and the Axioms of Mathematics”, în S. Lapointe, C. Pincock (eds.), *Innovations in the History of Analytical Philosophy*, London, Palgrave Macmillan, 2017, pp. 105–126).

⁶⁰ Hager, „Russell’s Method of Analysis”, p. 310.

„scopul metodei analizei este să derivăm condițiile necesare pentru rezultatele supuse cercetării și apoi să arătăm că rezultatele se obțin din aceste condiții”⁶¹. Într-un text din anul 1904, „Fundamental Notions”, Russell deosebește inițial între două metode de a analiza propozițiile pentru a concluziona spre final că avem la dispoziție mai multe metode de a face analiza, înțelese ca instanțe particulare ale unui pattern general⁶². Acest pluralism metodologic al lui Russell este constitutiv filosofiei sale, iar de aici rezultă rezistența operei sale la orice încercare de așa-zisă canonizare filosofică.

BIBLIOGRAFIE

1. Ayer, Alfred J. (ed.), *Russell and Moore. The Analytical Heritage*, Cambridge, MA, Harvard University Press, 1971.
2. Bradley, F. H., *The Principles of Logic*, London, Oxford University Press, 1883.
3. Galaugher, Jolen, *Russell's Philosophy of Logical Analysis, 1897–1905*, London, Palgrave Macmillan, New York, 2013.
4. Gandon, Sébastien, *Russell's Unknown Logicism*, London, Palgrave Macmillan, 2012.
5. Griffin, Nicholas, „Russell on the Nature of Logic (1903–1913)”, *Synthese*, vol. 45, nr. 1, 1980, pp. 117–188.
6. Griffin, Nicholas, „The Tiergarten Programme”, *The Journal of Bertrand Russell Studies*, vol. 8, nr. 1, *Antinomies and Paradoxes: Studies in Russell's Early Philosophy*, The Bertrand Russell Research Centre, McMaster University, 1988, pp. 19–34.
7. Griffin, Nicholas, *Russell's Idealist Apprenticeship*, Oxford, Clarendon Press, 1991.
8. Hager, Paul J., *Continuity and Change in the Development of Russell's Philosophy*, Dordrecht, Springer Science+Business Media, 1994.
9. Hager, Paul, „Russell's Method of Analysis”, în N. Griffin (ed.), *The Cambridge Companion to Bertrand Russell*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, pp. 310–331.
10. Heis, Jeremy, „Russell's Road to Logicism”, în S. Lapointe, C. Pincock (eds.), *Innovations in the History of Analytical Philosophy*, Palgrave Macmillan, 2017, pp. 301–322.
11. Hylton, Peter, *Russell, Idealism, and the Emergence of Analytic Philosophy*, Oxford, Oxford University Press, 1990.
12. Irvine, Andrew, 1989, „Epistemic Logicism & Russell's Regressive Method”, *Philosophical Studies*, vol. 55, nr. 3, pp. 303–327.
13. Kaplan, David, „Reading 'On Denoting' on its Centenary”, *Mind*, vol. 114, nr. 456, 2005, pp. 933–1003.
14. Kant, Immanuel, *Critica Rațiunii Pure*, trad. de Nicolae Bagdasar, Elena Moisuc, București, Editura IRI, 1994.
15. Ludlow, Peter, „Descriptions”, în Edward N. Zalta (ed.) *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, 2005, <https://plato.stanford.edu/archives/sum2005/entries/descriptions/>, accesat la 04.10.2022.
16. Moore, G. E., *Selected Writings*, ed. Thomas Baldwin, London, Routledge, 1993.
17. Patton, Lydia, „Russell's Method of Analysis and the Axioms of Mathematics”, în S. Lapointe, C. Pincock (eds.), *Innovations in the History of Analytical Philosophy*, London, Palgrave Macmillan, 2017, pp. 105–126.
18. Poincaré, Henri, „Des fondements de la géométrie; à propos d'un livre de M. Russell”, *Revue de métaphysique et de morale*, vol. 7, 1899, pp. 251–279.
19. Proops, Ian, „Russell's Reasons for Logicism”, *Journal of the History of Philosophy*, vol. 44, nr. 2, 2006, pp. 267–292.

⁶¹ Patton, *op. cit.*, p. 108.

⁶² Bertrand Russell, „Fundamental Notions” [1904], în *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 4, p. 256.

20. Ramsey, Frank P., „Philosophy”, in Richard B. Braithwaite (ed.), *The Foundations of Mathematics and other Logical Essays*, London, Routledge, 2001.
21. Russell, Bertrand, *An Essay on the Foundations of Geometry*, Cambridge, Cambridge University Press, 1897.
22. Russell, Bertrand, „An Analysis of Mathematical Reasoning” [1898], in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 2, pp. 155–242.
23. Russell, Bertrand, „Are Euclid’s Axioms Empirical?” [1898], in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 2, pp. 322–338.
24. Russell, Bertrand, „The Classification of Relations” [1899], in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 2, pp. 136–146.
25. Russell, Bertrand, „The Axioms of Geometry” [1899], in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 2, pp. 390–415.
26. Russell, Bertrand, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, Cambridge, Cambridge University Press, 1900.
27. Russell, Bertrand, „Recent Work on the Principles of Mathematics” [1901], in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 3, pp. 363–379.
28. Russell, Bertrand, *Principles of Mathematics, Part I. 1901 Draft*, in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 3, pp. 181–208.
29. Russell, Bertrand, „The Logic of Relations with Some Applications to the Theory of Series” [1901], in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 3, pp. 310–349.
30. Russell, Bertrand, „Meinong’s Theory of Complexes and Assumptions (I)”, *Mind*, vol. 13, nr. 50, 1904, pp. 204–219.
31. Russell, Bertrand, „Meinong’s Theory of Complexes and Assumptions (II)”, *Mind*, vol. 13, nr. 51, 1904, pp. 336–354.
32. Russell, Bertrand, „Fundamental Notions” [1904], in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 4, pp. 111–259.
33. Russell, Bertrand, „The Regressive Method of Discovering the Premises of Mathematics” [1907], in *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 5, pp. 571–580.
34. Russell, Bertrand, 1967, *The Autobiography of Bertrand Russell*, vol. 1, London, Allen & Unwin.
35. Russell, Bertrand, *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 2, Nicholas Griffin și Albert C. Lewis (eds.), London, Unwin Hyman, 1983.
36. Russell, Bertrand, *Principles of Mathematics*, London, Routledge, 1992.
37. Russell, Bertrand, *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 3, Gregory H. Moore (ed.), New York, Routledge, 1993.
38. Russell, Bertrand, *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 4, „Foundations of Logic, 1903–05”, Alasdair Urquhart (ed.), asistat de Albert C. Lewis, London and New York, Routledge, 1994.
39. Russell, Bertrand, 2014, *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 5, „Toward *Principia Mathematica*, 1905–08”, Gregory H. Moore (ed.), London and New York, Routledge, 2014.
40. Weitz, Morris, *The Method of Analysis in the Philosophy of Bertrand Russell*, University of Michigan, 1944.